

УДК 355.43

В. І. Тробюк, М. Д. Ткаченко

РОЛЬ СИЛОВИХ СТРУКТУР У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Проаналізовано використання силових структур у внутрішньому конфлікті, внаслідок чого політичний режим зазнає негативної трансформації у бік посилення авторитаризму. Розкрито зростаючу роль “силовиків” у внутрішній і зовнішній політиці. Показано прагнення влади, з одного боку, підняти їх престиж, з іншого, – побоювання посилення їх впливу, щоб не допустити перетворення силових структур в автономну політичну силу.

Ключові слова: силові структури, армія, політична влада, політичний режим.

Постановка проблеми. Силові структури завжди відіграють головну роль у політиці, особливо в умовах нестабільності. Пояснюється це тим, що в руках “силовиків” знаходиться потужна фізична сила, за допомогою якої можна змусити до покори все суспільство.

Силові структури продовжують залишатися невід’ємним атрибутом політичної влади і гарантом національного суверенітету. Армія є інструментом політики, вона не може бути поза політичним процесом. Водночас армію не можна ототожнювати з інститутом політики, оскільки вона не має безпосереднього відношення до політичної діяльності.

Таким чином, особливо важливо не допускати перетворення силових структур в автономну політичну силу. Одна з важливих умов переходу від авторитаризму до демократії – деполітизація (департизація) силових структур.

Метою статті є висвітлення основних видів участі силових структур у механізмі політичної влади.

Аналіз останніх публікацій. Проблемні питання щодо основних видів участі силових структур у механізмі політичної влади досліджувалися у [5]. Питання щодо типів взаємозв’язку армії і політичної влади розглядалося у [4]. Загальна тенденція до зменшення ролі армії як суб’єкта влади і перетворення її у допоміжний інструмент вивчалася у [1].

Стосовно деполітизації (департизації) силових структур питання не розглядалося.

Виклад основного матеріалу. Силові структури (армія та органи внутрішніх справ) завжди посідали надзвичайно важливе місце у політичній системі.

Можна виділити три основні види участі силових структур у механізмі політичної влади:

1) інструментальний – силові структури є “слухняним” засобом державної влади в цілому або окремих органів, не проявляючи будь-якої політичної самостійності;

2) інструментально-суб’єктний – силові структури отримують деяку самостійність, достатню для впливу на владу і політичних лідерів;

3) перетворення у самостійний суб’єкт політики – силові структури включаються у політичну боротьбу зі своїми цілями, здатні взяти у свої руки вищу політичну владу й управління державою.

Третій вид був характерний для деяких країн Африки, Азії та Латинської Америки. Нашій країні були притаманні переважно перші два види, які зберігаються дотепер. Відома лише одна невдала спроба “силовиків” узяти владу в свої руки – корніловський заколот.

Учені провідних країн світу виділяють три функції військових у системі політичної влади: представницьку, радницьку і виконавчу. Можливість для здійснення військовими впливу на державну політику залишають радницька і виконавча функції. Військове керівництво повинно мати право на виклад своєї позиції та залучення на свій бік уряду, як і інших урядових установ. Проте небезпека полягає в тому, що військові, по-перше, відрізняються від цивільних сильним корпоративним духом, по-друге, у їх розпорядженні завжди залишається зброя, яка потребує суворого нагляду.

Характер взаємодії політичної влади та армії досить складний і залежить від суспільного і державного ладу, політичного режиму, конкретної соціально-економічної та політичної обстановки, міцності

правопорядку, ефективності всієї системи інструментів владарювання. Можна виділити такі типи взаємозв'язку армії і політичної влади:

– армія повністю перебуває в руках політичної влади, будучи її “слухняною” зброєю;

– армія, виконуючи, в основному, функції інструменту державної влади, володіє певною часткою самостійності аж до перетворення в один із центрів державної влади, здатний у певних умовах впливати на головних носіїв цієї влади (самостійно або спільно з воєнно-промисловим комплексом);

– політична влада позбавляється армії;

– армія бере участь у боротьбі за владу і прихід нових сил до влади;

– військові беруть владу в свої руки і встановлюють військове правління.

У авторитарних і тоталітарних державах відносини армії та влади можуть бути досить різноманітними: від відданості і беззастережного послуху армії режиму до виходу військових з покорі владі і виступу їх як опозиційної сили аж до встановлення військового режиму. Для того щоб бути “слухняною” тому чи іншому політичному режиму, армії зовсім не обов'язково бути гарною бойовою організацією. Вона повинна перебувати під контролем політичного керівництва і дисципліновано виконувати його накази, такі, як придушення народних виступів, виконання численних господарчих робіт та ін.

Армія як бойова одиниця часто деградує, проте перетворюється на дешеве і “слухняне” знаряддя насильства. За прикладом далеко ходити не треба, варто згадати невдачі радянської армії у радянсько-фінській війні і в перші роки Великої Вітчизняної війни. Свого досвіду армія набувала вже у ході війни, розплачуючись за помилки керівництва країни. При цьому військова еліта, як правило, входить до складу правлячої еліти, силові структури жорстко політизуються. Самі збройні сили в умовах відносної стабільності можуть і не відігравати помітної внутрішньополітичної ролі, як, наприклад, у колишньому СРСР, де партійне керівництво, володіючи монополією на владу, забезпечувало політичну стабільність і регулювання суспільства за допомогою численного ідеологічного апарату та органів держбезпеки; цими ж засобами контролювалася й армія. Збройні сили

виконували, в основному, зовнішню функцію, будучи інструментом зовнішньої політики держави, а для виконання внутрішніх завдань застосовувалися лише у виняткових випадках (наприклад, у Новочеркаську в 1962 р.). Лише у другій половині 80-х років, в обстановці загострення кризи управління суспільством, збройні сили стали втягувати у внутрішньополітичний процес: військові підрозділи почали використовуватися партійно-державними інстанціями для протидії політичній опозиції, як це було у Тбілісі (1989 р.), у Баку (1990 р.) та Вільнюсі (1991 р.).

Проте нерідко військові в умовах авторитарного режиму можуть безпосередньо втручатися у хід політичних подій, виступаючи як опозиція (часом як єдина реальна опозиція) і опиняючись у центрі заколотів, переворотів та революцій. Іноді це втручання може мати і позитивні наслідки. Так, у ході антитоталітарних революцій в європейських країнах колишньої соціалістичної співдружності збройні сили відіграли велику роль: військові, у тому числі міністри оборони, відмовлялися виконувати накази диктаторів з упокорення народу, ставали на бік революційно-демократичних сил або, принаймні, займали нейтральну позицію. Досвід слаборозвинених країн показує, що участь армії іноді допомагає усунути від влади криміногенні угруповання й амбітних, але нездатних політиків, створити передумови для проведення виборів, формування органів управління, підготовки і прийняття конституції, як це було, наприклад, у Пакистані у 1993 р. Однак таке трапляється зрідка. Набагато частіше застосування армії призводить до поглиблення і розширення політичних конфліктів, переростання їх у збройні сутички, а нерідко й у громадянські війни.

У демократичних країнах має місце загальна тенденція до зменшення ролі армії як суб'єкта влади і перетворення її у допоміжний інструмент. У цьому випадку збройні сили поставлені під жорсткий контроль з боку громадянського суспільства. Там, де двоєдиність “правова держава – громадянське суспільство” набула сталого характеру, функції армії в ідеалі зводяться до того, щоб захищати рубежі та територію держави від зовнішніх загроз, підтримуючи на потрібному рівні свою оснащеність та навички особового складу; при цьому збройні сили перебувають

під повним контролем вищого державного керівництва та інститутів громадянського суспільства і не претендують на самостійну політичну роль. Армія діє в обстановці відкритості, не користується монополією на інформацію з питань національної безпеки, які постійно підлягають дебатам у суспільстві; військовослужбовці розглядаються як одна з категорій державних службовців, а армія – як специфічний інститут держави, аж ніяк не є “священним” і “недоторканим”.

Важливу політичну роль відіграють також органи внутрішніх справ. На них покладено низку завдань, найважливішим із яких є боротьба зі злочинністю. Ефективність виконання цих завдань здебільшого визначається характером взаємодії системи політичної влади та органів внутрішніх справ. Загалом, багато що із сказаного вище про армію стосується й органів внутрішніх справ, тому на них детально зупинятися не будемо.

Основними особливостями “силової моделі” взаємозв’язку політичного режиму та органів внутрішніх справ є такі:

- переважання силових засобів у здійсненні політичної влади над іншими засобами;
- нерозвиненість демократичних процедур впливу на політику з боку законодавчої влади та громадських інститутів;
- конфронтаційний характер політичних процесів у суспільстві та політико-правових відносин;
- високий ступінь автономності функціонування силових структур, реальна можливість вступу їх у політичну боротьбу;
- високий рівень централізації контролю над силовими структурами в руках глави держави;
- переважання силових методів регулювання внутрішньополітичних відносин;
- переважний розвиток підрозділів у складі МВС, оснащення їх важким озброєнням, а також сил і засобів, частин і з’єднань швидкого реагування та спеціального призначення.

У результаті використання силових структур у внутрішньовладному конфлікті політичний режим зазнає негативної трансформації у бік посилення авторитаризму, зростає роль “силовиків” у внутрішній і зовнішній політиці. Влада, з одного боку, прагне підняти їх престиж, з іншого, – боїться посилення їх впливу, тому проводить

періодичні кадрові “чистки” та “перетрушування”.

Таким чином, особливо важливо не допускати перетворення силових структур в автономну політичну силу. Одна з важливих умов переходу від авторитаризму до демократії – деполітизація (департизація) силових структур. Під деполітизацією при цьому мається на увазі виключення силових структур зі сфери політичного життя як самостійної політичної сили та їх використання суб’єктами політики у боротьбі за владу неконституційним шляхом. У ході будівництва правової демократичної держави велике значення має правильне розуміння політичною владою ролі силових структур у процесі розроблення і реалізації політичного курсу, вироблення політичних напрямів (у тому числі військово-політичних), в управлінні державними справами. Тією мірою, якою “силовики” витримують політичний нейтралітет, обмежуючись виконанням своїх прямих обов’язків, з’являються підстави говорити про консолідацію правової держави.

Важливо зазначити, що деполітизація зовсім не передбачає повного виключення силових структур з політичного життя. Навпаки, військовослужбовці не повинні страждати “політичною сліпотю”, щоб не стати інструментом у руках політичних сил для використання проти свого народу. Це потребує відповідного рівня політичної та юридичної підготовки. У кожній країні з урахуванням історичних особливостей її розвитку встановлюється свій політико-правовий статус військовослужбовця.

Наприклад, у США військовослужбовцям забороняється брати участь у діяльності партій, обиратися до органів влади. До них висувають жорсткі вимоги з точки зору їх лояльності до демократичних конституційних цінностей. Однак ці обмеження не є порушенням громадянських прав військовослужбовців, оскільки це їх свідомий вибір. Разом з тим військовослужбовці США мають право брати участь як виборці у виборах до органів державного управління. У військах організується розповсюдження інформаційних матеріалів з тематики виборів. За військовослужбовцями зберігається право на вираження особистої неофіційної точки зору з будь-яких політичних питань, у тому числі й щодо обиравання кандидатів, але забороняється використання службової влади

з метою впливу на вибори, участь у політичних з'їздах або організаційних комітетах, публікування політичних статей та ін.

Тривале опікування суспільством армії, значна милітаризованість свідомості населення, особлива роль військової служби у долях багатьох людей – ці та чимало інших чинників мають бути враховані, щоб процес деполітизації (департизації) не обернувся негативними наслідками.

Висновки

Отже, підсумовуючи, зазначимо таке. По-перше, армія є не тільки військовим, а й політичним інститутом суспільства, важливим інструментом політики держави, гарантом захисту безпеки, цілісності та стабільності політичної системи і суспільства в цілому. Її політична роль може бути й негативною за своїм характером. Можливість повної деполітизації збройних сил нереальна. Припустимою і бажаною є департизація армії.

По-друге, відносини армії і політичної влади складні і суперечливі, обумовлені безліччю чинників. Залежно від конкретних обставин можуть мати місце різні “моделі” взаємозв'язку армії та влади. Вимогам цивілізації і демократії відповідає модель громадського контролю над збройними силами.

По-третє, в умовах суспільно-політичної нестабільності, розвитку кризових процесів армія здатна виходити на політичну арену як самостійна політична сила, здійснюючи у тому числі підготовку і проведення військових переворотів і встановлюючи стратократію – пряме військове правління.

По-четверте, військові перевороти – неприпустима у сучасних умовах форма вирішення суспільно-політичних криз. Держава і суспільство повинні зробити все, що від них залежить, щоб утримати армію від безпосереднього втручання у політику.

Список використаних джерел

1. Место и роль армии в политической жизни общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://freepapers.ru/86/mesto-i-rol-armii-v/60487.393826.list3.html>
2. Гаджиев, А. Г. К вопросу о внутривнутриполитической обстановке в Турции: отношения между ПСР и военными [Електронний ресурс] / А. Г. Гаджиев. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion>
3. Роль армии в политической жизни Турции [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mgimotc.ucoz.ru/stuff/politicheskaja_sistema_turcii/politicheskaja_sistema/rol_armii_v_politicheskoi_zhizni_turcii/4-1-0-30
4. Золотарев, А. В. Элемент демократии [Текст] / А. В. Золотарев // Независимое военное обозрение. – 2004. – № 36. – С. 4–8.
5. Серебрянников, В. В. Общественное мнение о военных делах государства [Текст] / В. В. Серебрянников // Власть. – 2004. – № 1. – С. 23–30.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2014 р.

Рецензент – доктор військових наук, професор Г. А. Дробаха, Академія внутрішніх військ МВС України, Харків, Україна